

El call de la Ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350: espai urbà i població

Margalida Bernat i Roca

Introducció

Si hi ha un aspecte de la història de Mallorca tractat de manera marginal i sovint massa parcial és el del col·lectiu jueu. Constatada la seva presència a l'illa des dels anomenats segles obscurs,¹ és completament desconegut el seu paper durant l'època andalusina i sols esporàdicament es coneixien alguns trets molt puntuals en els temps immediats a la conquesta.² Pel que fa a l'edat mitjana, existeix dissortadament un tema preferent, que sembla que ha eclipsat qualsevol altre focus d'atenció: és, a saber, el dels assalts dels calls de la Ciutat de Mallorca i d'Inca el 1391. Fora del pogrom medieval i dels seus desgavellats hereus —els actes de fe dels segles posteriors—, sembla com si es volgués suggerir que el

---

1. J. M. MILLÁS VALLICROSA, «Los plomos con inscripción hebraica de Ses Fontanelles (Mallorca)», *Sefarad*, 18 (1958); E. LAFUENTE HERNÁNDEZ, *Epístola Severi Episcopi*, Menorca, Nura, 1981, coll. «Documenta Historica Minoricensa», núm. 1; J. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears*, vol. 1, Palma de Mallorca, Moll, 1991, coll. «Els Treballs i els Dies», núm. 36, p. 59-152. Segons es desprèn de l'epístola del bisbe Sever, el col·lectiu jueu de Mallorca mantenia forts lligams amb el menorquí i membres destacats d'aquest eren propietaris d'extensos territoris de l'illa mallorquina.

2. R. SOTO I COMPANYY, «La Aljama Judaica de Ciutat en el s. XIII», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lubliana [BSAL d'ara endavant]*, 36 (1978), p. 145-184; R. SOTO I COMPANYY, «Algunes consideracions sobre el paper dels jueus en la colonització de Mallorca durant el s. XIII», en *Sobre jueus i conversos de les Balears*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor, 1999, coll. «Llibres de la Nostra Terra», núm. 39, p. 13-40.

collectiu jueu, al contrari del convers, havia estat poc menys que irrellevant, per no dir inexistent.

El cert és que poc o res se'n sap llevat del seguici d'articles apareguts a les planes del *BSAL*, el cabdal estudi de Mn. A. Pons,³ la considerable aportació de Mn. J. Cortès⁴ o la molt notable obra de B. Braunstein.⁵ Si prescindim d'aquests autors, sembla que no hi ha més referències que la deplorable *Fe Triunfante* del P. F. Garau⁶ o els molts lamentables *Anales judaicos de Mallorca*⁷ i l'*Origen genealógico de algunos apellidos existentes en Mallorca...*⁸ ambdues obres significativament anònimes. Precisament per a compensar-los aparegué, també de manera anònima, l'obra *Inquisición de Mallorca: Reconciliados y relajados* (per més que se sap que al darrere hi havia M. Forteza). Amb posterioritat, diversos autors han aportat quelcom més tot insistint generalment i sistemàticament en el tema de la conversió, el *problema* xueta i la Inquisició,⁹ sense modificar substancialment el panorama general pel que fa a l'edat mitjana.¹⁰

3. A. PONS, «Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV», *Hispania*, 63-65, 78-80 (1960). Tot el conjunt fou refós en un llibre que edità en dos toms Miquel Font Editor, Palma de Mallorca, 1984, coll. «La Rodella», núm. 2 i 3. És a aquesta edició que remetran les notes.

4. G. CORTÈS I CORTÈS, *Historia de los Judios mallorquines y de sus descendientes cristianos*, Palma de Mallorca, 1946. Reeditat per Miquel Font Editor, Palma de Mallorca, 1985, coll. «La Rodella», núm. 5 i 6.

5. B. BRAUNSTEIN, *The chuetas of Majorca: Conversos and the Inquisition of Majorca*, Nova York, 1936. Reeditat per Curial Edicions, Barcelona, 1976, coll. «Biblioteca de Cultura Catalana», núm. 16.

6. F. GARAU, *La fe triunfante*, 1691. Reeditada en 1755 i 1931; n' existeixen dues edicions comentades, ambdues de Ll. Muntaner, de 1984 i 2000.

7. PÉREZ (cur.), *Anales judaicos de Mallorca*, Palma de Mallorca, Luís Ripoll, 1974.

8. Edició numerada trenta per Ediciones Franva, Navarra, 1965.

9. Sobre el tema de la Inquisició, vegeu, com a obres cabdals: M. COLOM PALMER, *La inquisició a Mallorca (1488-1578)*, Barcelona, Curial Edicions, 1992; Ll. PÉREZ, Ll. MUNTANER i M. COLOM, *El tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de las causas de fe, 1578-1806*, Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1986, coll. «La Rodella», núm. 10.

10. La ressenya podria ésser extensíssima. Sense referir-se a articles i només a tall d'exemple: *Sobre jueus i conversos de les Balears*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, 1999, coll. «Llibres de la Nostra Terra», núm. 39; A. Lionel ISAACS, *Els jueus de Mallorca*, Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1986, coll. «La Rodella», núm. 7; M. FORTEZA, *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*, Palma de Mallorca, Moll, 1972, coll. «Raixa», núm. 79; Eva i Juan F. LAUB, *El mito triunfante, Estudio antropológico-social de los chuetas mallorquines*, Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1987, coll. «La Rodella», núm. 11; Ll. PÉREZ i F. RIERA i MONTSERRAT (ed.), *Reivindicación de los judíos mallorquines (Documentos para su estudio I)* en *Fontes Rerum Balearium*, vol. 5, Palma de Mallorca, 1983; B.

Tot aquest seguici d'afirmacions resulta més efectiu quan centrem l'atenció en el període immediatament anterior a 1391. Perquè, què se sap realment dels jueus d'aquell moment? Quants eren? Com vivien? A què es dedicaven, a més de la tantes vegades esmentada usura? Quina era la seva estructura? Com és relacionaven entre ells?

Són preguntes ambiciosos, però poden tenir algun tipus de resposta parcial a partir de l'anàlisi d'una font molt concreta i fins ara gens utilitzada per a l'anàlisi històrica. Es tracta del *Monedatge del Call de la Ciutat de Mallorca*, de l'any 1350, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (signatura A.C.A. - R.P. 2.408), transcrit per J. Miralles i Monserrat, que el publicà l'any 1997 amb relació als seus estudis d'onomàstica.¹¹

Certament que aquestes respostes només són vàlides pel que fa a Ciutat de Mallorca, però res no impedeix que puguin servir d'indicador per albirar el que podia passar a d'altres indrets de l'illa, sobretot allà on el col·lectiu jueu gaudia de gran empenta com és el cas de la vila d'Inca.¹²

En aquesta primera part, per raó d'espai, centrarem l'atenció en el que s'ha pogut esbrinar sobre la morfologia del call de Ciutat de Mallorca cap a la primera meitat del segle XIV: il·letari, xarxa viària, edificis singulars, etc., a més d'avançar un possible nombre d'habitants i alguns altres aspectes demogràfics, tot deixant qüestions com l'estructura socioprofessional o els indicis de l'econòmica per a futurs treballs.

1. L'espai urbà del call

La imatge més freqüent que es té del call de Ciutat de Mallorca és, sense cap dubte, una imatge hereva del segle XIX, que no encaixa prou bé amb la que es

---

PORCEL, *Los chuetas mallorquines*, Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1986, col·l. «La Rodella», núm. 8; F. RIERA I MONTSERRAT, *Lluites antixuetes en el segle XVIII*, Palma de Mallorca, Moll, 1973, col·l. «Els Treballs i els Dies», núm. 9; F. RIERA I MONTSERRAT, *Xuetes i antixuetes. Quatre històries desedificants*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner Editor, 1993; F. RIERA I MONTSERRAT, *La causa xueta a la cort de Carles III*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner Editor, 1996, col·l. «Llibres de la Nostra Terra», núm. 19; J. TARONJÍ, *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1877; reeditat per Miquel Font Editor, 1985, col·l. «La Rodella», núm. 4.

11. J. MIRALLES I MONSERRAT, *Corpus d'antropònims mallorquins del s. XIV*, Barcelona, 1997, p. 301-336.

12. Basti només comprovar el recull de dades documentals que ofereix R. ROSSELLÓ VAQUER, *Història d'Inca (1350-1516)*, Palma de Mallorca, 1997.

desprèn del document en estudi, per més que respongui a les vagues fites definides com un espai «qui est intre frates minores et sorores santa Clare» segons les disposicions de 1286 o les que l'identifiquen com la «partita vocata Templum et Calatrava» el 1290.¹³

J. M. Quadrado és, probablement, el màxim representant d'aquesta concepció antiquada. En parlar del call ho fa amb les següents paraules: «El barrio que describimos abría por fuera a la parte sur la puerta de la Calatrava, y al oriente las del Temple y Santa Fe, que se distinguen por sus nombre. La línea que par-tía del Temple hacia lo interior de la ciudad, formaba ángulo con otra que ori-llaba el convento de Santa Clara, en la plazuela o encrucijada de cinco calles, que retiene el nombre de Call, por estar allí la entrada del recinto, que se cerra-ba con grandes puertas.»¹⁴ La informació que aporta l'illetari del monedatge de 1350 permet contrastar i concretar aquesta descripció.

1.1. La xarxa viària

Segons es desprèn de la lectura del document en qüestió, el call de Ciutat de Mallorca, cap a l'any esmentat, era un espai urbà (veure plànol 1) que es troba-va delimitat al nord per la plaça de Sant Francesc i l'actual carrer de Ramon Llull. El costat est era format pels carrers de Botons, Caldes (anomenat així per la família Caldes que vengué a Mallorca amb la conquesta¹⁵) i Salom. El tanca-ven pel sud els actuals carrers de Montserrat i el Born de Santa Clara (actual Sant Alonso). Per l'oest, el carrer actual de Santa Clara que enllaça novament amb el carrer del Sol, on desemboca el carrer del Call actual formant una place-ta que no té nom específic.

Aquest recinte, vagament rectangular, engloba un conjunt de sis carrers grans. Dos en direcció est-oest: l'un correspon a l'actual de Montision i l'altre és el carrer del Sol que en aquells moments era conegut com a carrer d'en Vilar, tal com indica J. M. Quadrado;¹⁶ aquesta denominació perdurà almanco fins a l'i-

13. G. LLOMPART i J. RIERA I SANS, «La *“Historia de Sancta Fide Catholica”* de Benet Espanyol (1548)», en *Fontes Rerum Balearium*, vol. 3, Palma de Mallorca, 1979-1980, p. 141-194. Vegeu p. 156.

14. J. M. QUADRADO, *La judería en Mallorca*, Palma de Mallorca, Panorama Balear, 1967, p. 34.

15. D. ZAFORTEZA Y MUSOLES, *La ciudad de Mallorca: Ensayo histórico-toponímico*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1987-1989, 5 v. Vegeu vol. 5, p. 350, nota. 47.

16. QUADRADO, *La judería...*, p. 73, núm. 99.

nici del segle XVII, ja que en l'any 1601 encara és esmentat així.¹⁷ Transversals a aquests: el carrer de la Pelleteria, encara no mutilat, que enllaça amb l'extrem oriental del carrer d'en Vilar i va fins al Born de Santa Clara; l'actual carrer del Pare Nadal i el carrer del Vent. A aquesta xarxa viària principal s'haurien d'afegir tota una sèrie de carrerons (a vegades sense sortida) i raconades dels quals donen testimoni diverses referències posteriors: així tenim, per exemple l'any 1391, una «traveseria que non transit»,¹⁸ unes «androni que no transeunt»¹⁹ o un «carrerono, qui no transit»,²⁰ dels quals són restes els actuals de Na Dragona o de Conrado.

Com era habitual, el call es trobava tancat per un mur i s'hi accedia per quatre portes. Si cal cenyir-nos estretament a la descripció del monedatge, el mur nord d'aquest recinte passava per la banda nord de la illeta 4. D'aquesta manera, Can Catlar, posteriorment seu de la seca,²¹ restava inclosa en l'espai del call. L'anomenada Porta Major del Call (lletra *a* en el plànol 1) el posava en comunicació amb el centre de Ciutat de Mallorca des del creuer dels carrers de Sol i Santa Clara cap a la plaça de Santa Eulàlia pel carrer en angle que actualment duu el nom de carrers d'en Fortuny i del Call, i es tancava amb una gran porta de fusta; a l'altre extrem dels carrers del Sol i actual Ramon Llull, a la confluència amb els carrers de la Pelleteria i Botons, hi havia l'anomenada Porta de l'Abeurador del Temple (lletra *b*) segons que es desprèn de la delimitació de la illeta 3; una tercera era la que donava a l'extensió contínua d'horts del Temple i on hi havia les Torres Levaneres de les quals prenia nom (lletra *c*); una quarta porta donava al Born de Santa Clara, al final del desaparegut tram del carrer de la Pelleteria, i per això prenia el nom del convent veïnat (lletra *d*); en aquells temps, el carrer Born de Santa Clara era molt més estret, ja que va ésser reformat l'any 1617 per facilitar la mobilitat de l'artilleria.²²

D'aquesta darrera porta, se'n sap el dia d'obertura: el 7 de juliol de 1324, el rei Sanç autoritzà per privilegi i a petició dels secretaris del call, el trasllat de l'església de Santa Fe del seu emplaçament en el solar de la sinagoga antiga, «in horto, qui fuit 'd'En Cassa' juxta portam Templi» a la vegada que concedia «ubi

17. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Mallorca...*, vol. 2, p. 267-268.

18. QUADRADO, *La judería...*, p. 72, núm. 94b.

19. QUADRADO, *La judería...*, p. 69, núm. 79.

20. QUADRADO, *La judería...*, p. 58, núm. 18.

21. D. ZAFORTEZA Y MUSOLES, «Venta de la casa de la moneda a favor de l'honor Pere Dezcallar en nom del rei, any 1446», *BSAL*, 24 (1934), p. 29-32.

22. J. MUNTANER Y BUJOSA, «Prólogo» en QUADRADO, *La judería...*, p. 13.

novitier construitur, possint in capite carrerie dicte capella antique aperire unum portalum magnitudinis, qui voluerint, quod exeat dictum callum judaicum».

Ambdues coses es permetien a canvi de l'aportació de 2.000 lliures per part de la comunitat jueva. Es completava el privilegi amb la prohibició d'usar el solar buidat per a fer-hi «ecclesiam vel capellam aut hospitale», i d'obrir-hi finestres, en allò que s'hi aixecàs, que tenguessin mirada cap al call.²³ Una part d'aquesta promesa no es complí, ja que en el dit solar fou erigida posteriorment la capella de Nostra Dona de Montision.

1.2. Les illetes

En aquells anys, el barri constava de sis macroilletes. Per la peculiaritat bàsica de grup tancat del col·lectiu jueu, aquestes macroilletes s'ajustaven al patró d'un cercle d'edificis (probablement, una planta baixa —la *botiga*— i un pis —l'*algorfa*—) amb un espai central d'hortos, corrals i patis, i un sol accés en el costat que donàs als carrers a l'interior del recinte tancat pel mur, amb possibilitats de créixer principalment en sentit vertical.

Aquesta configuració implicava una convivència molt estreta, ja que les finestres i les eixides dels habitatges i dels altres locals donaven als espais interiors (sovint única via cap als carrers per carrerons i passadissos), per la qual cosa s'establíen tota una sèrie de mesures encaminades a preservar la intimitat. Moltes ja es trobaven prescrites en el mateix *Talmud* matisades o no per les circumstàncies particulars a cada indret. En general, aquests espais podien estar dividits per parets que, en qualsevol cas, no podien privar de llum als veïnats, però havien d'ésser prou altes per a evitar mirades indiscretes i no havien de sobrecarregar murs particulars.²⁴ Tal és la imatge que conformà també el call d'Inca, creat el 1346 i encara detectable als inicis del segle XIX.²⁵ Aquest és l'aspecte que ofereix la illeta 3 en localitzar-la en el plànol de 1644 (fig. 1); confirma l'existència d'espais interiors de molt diversa grandària i naturalesa: bastants d'aquests són horts segons les referències del *Còdex Sagrañada*, de 1385, relacionades amb

23. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 249-250, doc. 61.

24. J. MILLÀS I VALLICROSA, *Documents hebraics de jueus catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 1927.

25. M. BERNAT I ROCA i J. SERRA I BARCELÓ, «Espacios sagrados y comunidades rurales: Algunas hipótesis sobre colonización y sagrañeras en Mallorca (siglos XIII-XIV)», *Boletín de Arqueología Medieval*, 11 (1996), p. 157-206; esp. p. 167-171 i el plànol 1.

l'aigua per abastir-los²⁶ o les més aïllades, que figuren en la nòmina de conversos de 1391.²⁷

Comparant aquesta estructura amb la posterior, tal com la presenta el plànol del canonge Antoni Garau (1644), es veu clarament que després de la conversió de 1391, algunes es varen fragmentar, com és evident en el cas de la núm. 1, en la qual es comença a documentar el carrer d'en *Duzay* a partir de 1395 (fig. 2);²⁸ d'altres, com la de la transformada sinagoga l'any 1315, o la núm. 2, es veren sotmeses a modificacions substancials i totes han vist reduïts aquests espais lliures centrals amb edificacions de diversa índole, limitats en el present a algun patí o corral residual.

Com és lògic, també varen variar els noms de les illetes. Dissortadament, les dificultats per a seguir-ne l'evolució de la denominació són moltes. A tall d'exemple, es pot dir que la marcada amb el núm. 1 del plànol del call de 1350, a la talla de 1478 li correspon el núm. 29 de la numeració general de la ciutat, i era coneguda com *Ylla del forn de Santa Clara*; i que la illleta 2, la 31 de l'any esmentat, rebia el nom d'*Ylla de l'església del Call*.²⁹

Dels noms d'aquestes illetes la primera digna d'un comentari particular és la núm. 6: la de *la Sala dels Secretaris* (fig. 3). Indubtablement el nom li venia del fet d'haver-hi el lloc on es reunien els *secretaris del call*, cosa que se solia efectuar en l'escola o la sinagoga.³⁰ La sèrie de fets de 1313-1315 foren el precipitant de la condemna aplicada a la comunitat jueva, que provocà la pèrdua de tots els béns mobles i immobles tan públics com privats, així com la dels privilegis.³¹ La remissió del càstig sobre els béns privats s'aconseguí amb el pagament de la considerable suma de noranta-cinc mil lliures. Però la sinagoga, considerada bé públic, es perdé sense remei en ser convertida en església sota l'advocació de Santa Fe. El mateix 1315, la comunitat jueva suplicà llicència per habilitar un espai privat on resar i, molt probablement, impartir les ensenyances de la religió, segons costum.

Aquesta situació es degué perllongar fins a l'any 1331, quan Jaume II atorgà permís per a tenir sinagoga pública i pertanyent al comú, sempre que fos una

26. B. PONS FÁBREGUES i P. A. SANCHO VICENS, *Colección de documentos referentes al Reino de Mallorca. Códice Lagostera. Códice Çagarriga*, Palma, 1898, p. 215. Concretament es tracta del *Còdex Sagarriga*, on es troba una relació d'horts que rebien tandes d'aigua.

27. QUADRADO, *La judería...*, p. 58: núm. 17; p. 65: núm. 54.

28. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Palma...*, vol. 3, p. 244

29. M. BARCELÓ CRESPI, *La Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1988, p. 122 i 197.

30. PONS, *Los judíos...*, vol. 1, p. 12.

casa modesta i que dugués el nom d'escola o de casa d'oració, però no la denominació explícita de sinagoga. És la que, amb el temps, seria coneguda com a *sinagoga major*. Els secretaris del call havien sol·licitat quin havia d'ésser el «locum a quo debet fieri opus». Mn. A. Pons suposa que es tractava d'una construcció que sofria una llarga paralització, a causa de l'oposició de les autoritats eclesiàstiques³² i, un cop aixecada, perdurà fins que els esdeveniments de 1391 la feren revertir també al fisc reial.³³ Sembla que l'erecció d'una *sinagoga major* no suposà la desaparició de l'espai privat d'oració autoritzat l'any 1315, que era conegut com a *sinagoga nova*, en memòria de la perduda.

Aquesta sinagoga nova devia ésser precisament a la illeta que l'any 1350 rep el nom d'Illeta de la Sala dels Secretaris. En aquest sentit apunten un seguit de notícies dels segles XV, XVI i XVII. El carrer de la Pelleteria va rebre també la denominació de carrer de la Sinagoga Nova i per dades dels anys 1422 i 1587, quan era conegut com carrer dels Pelleters, consta que hi havia «quasdam domus cum furno una cum quodam horto exitum habente in quodam angiportu sive carrarono qui no transit ab vicum solis, scituatas intus presentem Civitatem Majoricarum in parrochia Sancta Eulalia, in vico vocato dels Pelleters, olim vero Sinagoga nova judeorum, que sinagoga erat in domibus predictis». Quasi amb els mateixos termes se'n parla l'any 1697, moment en què encara es guardava memòria d'aquest fet: «unes cases [...] situades en la present Ciutat de Mallorca, en la parròquia de Santa Eulàlia, en lo carrer dit de la Pelleteria, anti-guament de la Sinagoga dels judios».³⁴

Així, doncs, tenim que la «domus cum furno» de 1422 i 1587, ocupada el 1697 pel forner Gabriel Reixac, havia estat la seu de la casa d'oració autoritzada el 1315: confrontava a l'est amb el carrer de la Pelleteria i per l'oest «ab lo carraro qui no passa y solament te eixida al carrer del Sol»,³⁵ que no és altre sinó el carreró de Can Conrado:³⁶ un estret passadís que permetia l'accés a la zona interior de la illeta llavors ocupada per horts i ara edificada la major part. Això és el que explicaria la denominació d'Illeta de la Sala dels Secretaris a la núm. 5, per ésser el lloc on es reunien aquests encara el 1350, costum que no s'havia perdut malgrat el fet d'haver-hi de nou una *sinagoga major*, a la qual fan referència les fites definides per a la illeta.

31. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 238: doc. 50.

32. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 43.

33. LLOMPART i RIERA, «La *Historia de Sancta Fide Catholica...*», p. 160-166.

34. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Palma...*, vol. 5, p. 280.

35. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Palma...*, vol. 3, p. 330.

36. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Palma...*, vol. 2, p. 289.

Tal com s'ha indicat, la illeta de la desapareguda sinagoga anterior a 1315 i la illeta 2 foren objecte de profundes transformacions i la seva naturalesa obliga a comentar-les conjuntament. La illeta de la sinagoga vella és la marcada amb una S sobre el plànol 1: es trobava delimitada al nord pel carrer de *Montision*, al sud pel *Born de Santa Clara*, a l'oest pel carrer *del Vent* i a l'est pel carrer de *la Pelleteria*. Aquesta darrera afrontació resulta d'especial importància perquè és la que va experimentar grans canvis. Aquesta illeta va romandre sense cap intervenció notòria fins al segle XV, quan va ésser seu de l'Estudi General Lullia, pel que sembla entre 1443 i 1501,³⁷ i així continuà fins a l'arribada dels jesuïtes i la fundació del seu convent.

Aquest orde elegí com a lloc més adient la ja existent capella de Nostra Dona de Montision (successora de la traslladada Santa Fe)³⁸ i cases veïnades, situació que es va mantenir fins al 1588, en què el creixement de les escoles del convent impel·lí els jesuïtes a ocupar la illeta del costat oest: la núm. 2. En principi, la separació entre illetes se salvà amb un pont volat de fusta, però, ja passat l'any 1588, es va decidir uniformar l'edifici. El que es féu va ésser ocupar el tram final del carrer de la Pelleteria,³⁹ fent desaparèixer la Porta de Santa Clara, i dividint la illeta núm. 2 amb l'obertura d'un nou carrer, el *de les Escoles*, que rebé precisament aquest nom no pas per la presència de les judaïques com sempre s'ha dit, sinó perquè hi tinguessin sortida les jesuítiques, com assenyala D. Zaforteza.⁴⁰ És a dir, que l'aspecte físic d'aquestes dues illetes, el 1350, seria, més o menys, el que es proposa a la fig. 4. La fàbrica de la sinagoga vella era reduïda: 56 pams de llarg per 36 d'ample (10,92 m × 7,02 m)⁴¹ i subsistí així fins al seu enderrocament l'any 1571. Notícies posteriors informen de com el desaparegut tram del *carrer de la Pelleteria* tenia la seva natural prolongació fins a accedir a la murada, si bé s'ha de suposar que per una via no gaire ampla. En efecte, en un illetari de Ciutat de Mallorca de 1797 s'indica: «Manz. 40 ant. - De D. Mateo Castellà. Manz. 41 ant. - Convento de Santa Clara. Estas dos manzanas antiguas quedaron unidas al desaparecer el pasadizo que salía a las murallas entre los

37. J. LLADÓ Y FERRAGUT, *Historia del Estudio General Luliano y de la Real y Pontificia Universidad Literaria de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1973, p. 32-37.

38. G. LLOMPART, *La pintura gòtica en Mallorca*, vol. 2, Palma de Mallorca, Luís Ripoll Editor, 1977, p. 133-134.

39. P. BLANCO TRÍAS, *El Colegio de Nuestra Señora de Montesión en Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1948, p. 21-25.

40. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Palma...*, vol. 3, p. 253.

41. Per fer aquest càlcul s'ha aplicat la mesura del palm mallorquí anterior al sistema mètric decimal equivalent a 19,5 cm.

huertos de Santa Clara y de casa Castellá, y forman juntas las Manz. 40 ref. - Desde la casa del Conde de Formiguera hasta el Baluarte de Berad.»⁴²

En els nomenclàtors dels anys 1449 i 1478, aquesta illeta apareix sempre associada al nom del convent de Santa Clara,⁴³ mentre que en el cadastre de 1576 figura com a «Illa den Omar, are de la gerreria cremada».⁴⁴ En cap cas no es dóna a entendre l'existència d'aquest pas cap a la murada. En el plànol del canonge Garau tampoc no apareix aquesta via, però consta que el 1621 Pere Ramon de Safortesa, primer comte de Formiguera, adquirí la casa de Pere Lluís Berard, que correspon a la illeta 40 de les esmentades el 1797. El fet de no figurar-hi aquesta via permet deduir que devia ésser un simple passadís que no apareix en el plànol del canonge, com tants d'altres, o que el 1644 ja s'havia produït la unió d'illetes. Avalaria aquesta segona opció el fet que a mitjan segle Ramon Safortesa (el conegut comte Mal) amplià la primera compra amb la de les cases veïnades dels germans Jeroni i Berenguer Oms i les de Marc Antoni Net, Lluís de Berard i Gabriel de Berga, que justifica la construcció de l'arc sobre el carrer Serra.⁴⁵

En l'illetari de 1350, en la illeta de la vella sinagoga, no hi apareix cap resident jueu. Això vol dir que estava poblada per cristians i d'aquí la prohibició de 1324 d'obrir finestres cap a l'interior del call. Es tractava d'evitar interferències entre els dos col·lectius, per més que aquestes esclataven ça i lla. Tenim un bon exemple, encara que d'uns anys més tard: el 1355, diversos homes i diverses dones cristians varen haver d'ésser seriosament amonestats, sots pena de cinquanta lliures, per injúries de paraula i de fet contra jueus, així com per incitar avallots.⁴⁶ I encara hi ha un altre aspecte a considerar. Segons les normes del *Talmud*, la presència d'una o més finestres sobre un solar o altre espai aliè podia generar una servitud jurídica d'ús que, per bé que fos pacífica, s'havia d'evitar o, si més no, limitar.⁴⁷ Evidentment, també es volia esquivar l'ocasió de crear aquestes servituds a favor de no jueus.

42. «Manzanario de Palma (1797-183...)», *BSAL*, 9 (1902), p. 293-314.

43. A. CANYELLES, «Tall per una armada contra corsaris - 1449», *BSAL*, 24 (1932), p. 8-22, vegeu p. 11; BARCELÓ, *Ciutat de Mallorca en el trànsit...*, p. 195.

44. J. RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA, «Catastro de la Ciudad de Mallorca - 1576», *BSAL*, 15 (1914), p. 113-200; vegeu p. 133.

45. M. GAMBUS SAIZ i M. MASSANT GILL, *Itinerarios arquitectónicos de las Islas Baleares*, Palma de Mallorca, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1987, p. 47.

46. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 301-302: doc. 127.

47. F. DÍAZ ESTEBAN, «I. Documento hebreo inédito del Archivo Capitular de la Catedral de Barcelona y II. Rectificaciones a la *Carta hebrea de Carcasona*», *Anuario de Filología* (Universitat de Barcelona), 5 (1979), p. 77-102, vegeu p. 78.

Relacionat amb aquest cap de pont cristià en el si del call hi ha una interessant notícia de l'any 1327 que posa en relació aquesta illeta de l'antiga sinagoga i la núm. 5. El fet és que, en l'any esmentat, la comunitat jueva proposà al rei un canvi de considerable importància. Es tractava de «fer mudar en lo pati e en lo loch, on esser solia la capella de Santa Fe» la monederia, aleshores situada a la illeta núm. 5, després del seu trasllat del vell emplaçament en el Sitjar. La principal raó adduïda pels representats del call era «que'ls alberhcs, qui són en la partida denant lo loc, on solia esser la dita capella, no poden esser a negun servei del call [...] sens gran damnatge». La incomoditat de tenir uns veïnats cristians tan prop resulta evident i, des del punt de vista jueu, el fet d'instalar-hi la seu d'una institució com la ceca els suposava clars avantatges. El cas és que sembla que el projecte no tirà endavant i, molt possiblement, la causa degué ésser el pagament d'un foriscapi cada nou anys que es volia imposar a la comunitat jueva a canvi de rebre el solar on es trobava la monederia.⁴⁸

Pel que fa a la illeta 2 (a la figura 5 se la pot veure ja mutilada) en si mateixa, al marge de la pèrdua de la seva unitat en el segle XVI, mereix prou atenció per ésser la seu de la sinagoga anomenada *major* per a diferenciar-la de la privada del carrer de la Pelleteria, i a l'esmentada figura 5 és assenyalat amb una fletxa el seu possible emplaçament. Aquesta *sinagoga major* és la que se situà en la part posterior del desaparegut Seminari Major, en l'actual carrer de *Montserrat*, que J. M. Quadrado identifica amb el *vicus major* per aquest motiu.⁴⁹ El fet és que sobre aquest emplaçament es donen algunes versions sols aparentment contradictòries. Com ara la notícia que recull D. Zaforteza, tot fent esment d'«un manuscrito de nuestro archivo» el qual informa que: «La Sinagoga de la Calatrava se hallaba detrás del colegio de Montesión de Padres Jesuitas, cuya puerta era la que al presente llamamos la Volta den Maya.»⁵⁰ Tal confusió pot tenir una certa explicació en els canvis que les illetes de referència experimentaren. En un moment donat del segle XVI, la illeta de la sinagoga vella i la illeta posteriorment del Seminari Major formaren un tot, com ja s'ha explicat. D'aquesta manera, és fàcilment comprensible que la sortida natural de la sinagoga major fos en direcció al carrer de *la Volta den Malla* o *den Maya*, nom que es va aplicar indistintament als actuals carrers d'*Assaonadors* i de *Torre de l'Amor*, fins que s'obrí el carrer de *les Escoles*.

Aquesta *sinagoga major* és la que subsistí fins a la conversió forçosa de 1391, moment en què tots els béns comuns del call s'aplicaren novament al fisc reial.

48. PONS, *Los judíos...*, vol. 2, p. 262-263: doc. 78.

49. QUADRADO, *La judería...*, p. 37

50. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Palma...*, vol. 5, p. 366.

Entre els anys 1420 i 1435, tengué un breu període de funcionament, en virtut de les maniobres del jueu Astruc Xibili i, en el segle XVI, en el moment d'aparèixer la *Historia Santa Fide Catholica* de Benet Espanyol, es trobava en mans del mercader Benet Ferrer.⁵¹ Segon J. M. Quadrado, es trobava devora una «casa de vetusto patio» on s'installaren provisionalment les caputxines quan vengueren a establir una fundació a Ciutat de Mallorca el 1662.⁵² Pel que suggereix el plànol aixecat per P. d'A. Penya l'any 1857, tot fa creure que en aquells moments encara en restava el solar més o manco íntegre (fig. 6).

Ja hem comentat que aquest conjunt de sis illetes conformava vagament un rectangle; ara s'ha d'afegir que la xarxa viària el dividia en un esquema molt proper a la retícula, encara que presenta distorsions com ara la desviació cap a l'est del tram superior del carrer de la *Pelleteria*. Això respon a la necessitat de la conducció d'aigües segons les corbes de nivell, ja que aquest era el camí natural de la síquia que abastia la zona del convent de Santa Clara des d'època andalusina⁵³ des de l'abeurador del Temple, que actuava molt probablement com a regulador. Per altra banda, el fet de la regularitat que es nota en els carrers transversals a les grans vies (antics camins musulmans) ha de respondre necessàriament a una planificació. No debades l'erecció del call es va fer el 1299, ja en el context de les ordinacions de les viles que va emprendre Jaume II a partir de 1300.

Un altre aspecte a tenir present és que, amb posterioritat a 1350, es féu un eixample: és la zona que apareix tramada en gris en el plànol 1 (vegeu també la fig. 7) i que és perfectament detectable amb les dades que J. M. Quadrado aportà en publicar els «alberchs en lo Call» de 1391. Bona part d'aquest solars estaven vinculats al Temple i els jueus s'hi havien anat establint des de temps enre. Es tenen notícies d'entre 1291 i 1400 de la manera com s'anaren ocupant,⁵⁴ però sembla que va ésser entorn de 1370-1380 quan aquesta tendència es va fer més intensa.

De fet, quan l'any 1331 es decidí el trasllat de l'església de Santa Fe des del solar de l'antiga sinagoga devora la porta del Camp, un dels motius adduïts per a aquest trasllat va ésser el fet que, en l'antic emplaçament, no tenia cap funció mentre que en el nou en tendria ja que es tractava d'una «optima populatio»,⁵⁵ en al·lusió als cristians que hi començaven a habitar.

51. LLOMPART i RIERA, «La *Historia de Sancta Fide Catholica...*», p. 167.

52. ZAFORTEZA, *La Ciudad de Mallorca...*, vol. 1, p. 365-368.

53. M. RIERA FRAU, «Aigua i disseny urbà: Madína Mayûrqa», *Afers*, 18 (1994), p. 305-312.

54. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 25-26.

55. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 43.

Altra era la situació pel que fa als voltants del convent de Santa Clara, ja que aquesta comunitat religiosa exercia tot tipus de pressions per allunyar-los-en, bé fent prohibir el seu veïnatge, bé adquirint les seves propietats.⁵⁶ Aquest inici d'hostilitats sorgeix de manera immediata després de l'organització del call entre els anys 1299 i 1300. El 1309 dirigiren una suplicació a Jaume II per tal que aquests jueus tan propers fossin enviats al call, ja que així «la ciutat seria augmentada i millorada si els dits horts fossin per fer albergs d'establir». Òbviament, es tractava d'horts propietat de jueus i es volia evitar que hi construïssin cases per a ús propi, ultra les que ja hi pogués haver, cosa que obtengueren del monarca: «que els dits jueus hagin de deixar els albergs o de venda o que els lloguin a cristians; i el batle complexqui això». Reclamaren els afectats, ja davant el rei Sanç, però aquest no va fer sinó confirmar la decisió del seu pare. Així, la comunitat de monges, el 1311, l'emprengué contra els seders Jucef Quartot i Sahadon amb el pretext que el seu treball pertorbava els resos, per més que el ver-tader motiu era «que estiguin fora del call».⁵⁷ El 1312 aconseguiren que el tintorer Josep Guarrat fos privat de viure a la seva casa allegant com a motiu principal que, pel seu ofici, els arribaven males olors; el fet curiós és que el vet es feia extensiu «vel alius judeos non moretur in quandam domo sua que est prope monasterium».⁵⁸

El 1315, compraren un alberg a un altre jueu.⁵⁹ D'aquesta manera, l'obertura de la *porta de Santa Clara* (més aviat un portell)⁶⁰ el 1324 cal plantejar-lo més aviat com una gràcia reial i, des del punt de vista funcional, com una millora en l'accés a la zona de les Torres Levaneres, més que no pas com a factor d'ocupació dels seus encontorns per jueus. Amb aquesta política, el convent de Santa Clara aconseguí fer-los fora fins ben avançat el segle XIV, quan els dies del call ja estaven pràcticament comptats.

56. J. C. SASTRE, *Santa Clara de Palma: Vida quotidiana en un monestir medieval*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1993, p. 41-42.

57. SASTRE, *Santa Clara...*, p. 45.

58. PONS, *Los judíos...*, vol. 2, p. 232-233: doc. 43.

59. J. C. SASTRE, «Què va ser de l'Ordre de Calatrava a Mallorca? Una aproximació a la trajectòria dels seus béns. Segles XIII-XIV», *Randa*, 23 (1988), p. 5-10.

60. Encara ara, a la tàpia que tanca la illeta de l'església i convent de Montision és detectable aquesta obertura: un portal quadrat reblit de pedra rodona i morter de terra i calç, devora d'un portal rodó d'època posterior.

2. Una aproximació demogràfica al call

Els registres del monedatge de 1350, considerant que cada registre correspon a un cap de casa o unitat fiscal, arriba a un total de 735 ítems. Si apliquem a aquesta xifra els coeficients tradicionals de 4-5 persones per foc proporciona una població jueva absoluta que oscil·laria entre les 2.940 i les 3.675 persones, amb una mitjana de 3.307.

Partint dels focs comptabilitzats per F. Sevillano Colom,⁶¹ habitualment admesos, es pot calcular que Ciutat de Mallorca comptava en aquell any amb uns 14.768 habitants (aplicant el coeficient 4), 16.614 (aplicant el coeficient 4,5) o 18.460 (aplicant el coeficient 5).⁶² Amb aquestes dades, el percentatge de població jueva se situaria a l'entorn d'un 20 %. Es tracta d'una xifra prou elevada, ja que es limita a la ciutat, i tant més si es tenen en compte els percentatges d'alguns anys precedents.

L'any 1329 només hi havia a l'illa dos col·lectius jueus als quals se'ls reconeixia algun tipus d'estatus: Ciutat de Mallorca i Inca, si bé aquesta darrera vila no comptava formalment amb cap call. Ara bé, això no s'ha d'interpretar en el sentit que no hi hagués jueus a altres viles,⁶³ sinó que aquests, com els de Menorca⁶⁴ i Eivissa, depenien del de Ciutat a efectes administratius⁶⁵ (el call d'Inca

---

61. F. SEVILLANO COLOM, «La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV y XVI», *BSAL*, 34 (1974), p. 233-273; Vegeu la p. 247. Segons les dades que aporta aquest autor, l'any assenyalat, hi havia 3.692 focs.

62. S'ha optat per presentar els tres coeficients per dues raons: d'una banda, que no hi ha consens sobre quin és el més ajustat a les característiques demogràfiques del Regne de Mallorca a l'edat mitjana; per l'altra, per ésser els que es troben aplicats de manera diversa pels diferents autors que s'han ocupat del tema.

63. R. ROSSELLÓ, «Una comunitat de jueus a Felanitx en el s. XIV», Felanitx, 1971. MIRALLES, *Corpus d'antropònims...*, p. 287-300. Transcripció de l'A.R.M. -R.P. 3387. Es tracta d'un expedient que conté els deutors de l'aljama de Mallorca a 1339 a causa del cabecatge. En els f. 44-46 recull deutors de les viles de Lluçmajor, Montuïri, Felanitx, Manacor, Artà, Sineu, Muro, Alcúdia, Pollença, Inca i Sóller. En el monedatge, ençà i enllà apareixen individus amb el seu nom lligat a viles: Bonet de Sóller (f. 6v), Settahün de Montuïri (f. 7), Vidal ben Selamó de Santanyí (f. 40), etc.

64. MIRALLES, *Corpus d'antropònims...*, p. 287-300. Transcripció d'A.R.M. - R.P. 3387: Deutors de l'aljama de Mallorca - f. 44. Apareixen els deutors de l'illa de Menorca. En el monedatge, deu ser el cas de Selamó de Menorca (f. 38v) o de Davi de Menorca (f. 33v); sobre les relacions dels col·lectius jueus de Menorca i Mallorca, vegeu: R. ROSSELLÓ I VAQUER i A. MURILLO I TUDURÍ, *Els jueus dins la societat menorquina del segle XIV*, Menorca, Institut d'Estudis Menorquins, 1990.

65. A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, «Demografía de Mallorca. Análisis del morabatín

trigaria anys a crear-se) i aquesta degué ésser la pauta generalment vigent en els anys successius.⁶⁶

2.1. Algunes dades sobre evolució demogràfica

Segons dades de 1297, el nombre de jueus de Mallorca s'elevava a dos mil,⁶⁷ però dissortadament ignorem l'eventual població de l'illa en aquest any. Ja en el segle XIV i centrant-nos en Ciutat de Mallorca (amb inclusió del Terme), és possible de fer servir referents més ajustats, tot partint de les dades relatives que es poden inferir dels successius morabatins. El resultat és el que mostren les següents taules:⁶⁸

TAULA 1. *Població de Ciutat de Mallorca*

<i>Any</i>	<i>Núm. morabatí</i>	<i>Coefficient 4</i>	<i>Coefficient 4,5</i>	<i>Coefficient 5</i>
1329	5.398	21.592	24.291	26.990
1336	5.444	21.776	24.498	27.220
1343	4.128	16.512	18.576	20.640
1349	3.703	14.812	16.663	18.515

TAULA 2. *Població del call de Ciutat de Mallorca*

<i>Any</i>	<i>Núm. morabatí</i>	<i>Coefficient 4</i>	<i>Coefficient 4,5</i>	<i>Coefficient 5</i>
1329	495	1.980	2.227	2.475
1336	371	1.484	1.669	1.855
1343	333	1.332	1.498	1.665
1349	465	1.860	2.092	2.325

de 1329», *Mayurqa* [Palma de Mallorca], 20 (1981-1984), p. 155-222. Vegeu p. 197-198.

66. Així, per exemple, el 1377, arran d'unes queixes dels jueus menorquins, s'explicitava que «l'aljma de Menorca, que és cos de l'Aljama de Mallorca». Vegeu: VAQUER i MURILLO, *Els jueus...*, p. 58; pel que fa a les viles de Mallorca, vegeu PONS, *Los judíos...*, p. 238-239; doc. 47.

67. R. ROSSELLÓ VAQUER, *El rei Jaume II de Mallorca i el seu temps (Documentari)*, Felanitx, 2001, p. 13.

68. J. SASTRE MOLL, «El impuesto del morabatí en el Reino de Mallorca (1300-1349)», *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, 10 (1989), p. 160-187; vegeu la p. 175.

TAULA 3. *Població del call sobre el total de Ciutat de Mallorca*

<i>Any</i>	<i>%</i>
1329	9,17
1336	6,81
1343	8,06
1349	12,55

El primer que s'ha de considerar d'aquestes taules són les pròpies mancances de la font emprada. El fet d'haver d'utilitzar multiplicadors provoca que les dades finals de població siguin totalment hipotètiques i, per tant, indicatives. D'altra banda, l'augment o el descens del morabatí sols demostra una variació en la quantitat de cases que pagaven aquest impost. Certament, es pot deduir que una part d'aquesta variació és provocada per conjuntures demogràfiques, però, de manera efectiva, el que fa palès és una variació en la quantitat de contribuents. D'aquest plantejament sols es poden inferir, a més de les ocultacions fiscals, difícils de documentar, fluctuacions de la riquesa impositiva.

TAULA 4. *Taxes de creixement vegetatiu*

<i>Anys</i>	<i>Ciutat de Mallorca</i>		<i>El call</i>	
	<i>Percentatge de variació total</i>	<i>Percentatge de variació anual</i>	<i>Percentatge de variació total</i>	<i>Percentatge de variació anual</i>
1329-1336	+0,0084	+0,0012	-0,2883	-0,0411
1336-1343	-0,2767	-0,0395	-0,1080	-0,0154
1343-1349	-0,1086	-0,0181	+0,3338	+0,0556

Les taxes de creixement vegetatiu, a partir d'una font fiscal, demostren clarament el perill que correm si les considerem fonts purament demogràfiques negligint la seva naturalesa primitiva. En el període 1329-1336, Ciutat de Mallorca va créixer molt poc, però de manera coherent amb l'evolució de l'època. En canvi, les taxes del call són sorprenents. La variació és d'un -0,28 % que sols és explicable en demografia en el cas de grans epidèmies (el període de 1343-1349, amb la pesta negra de 1348, sols suposà una minva de -0,108). Aquesta variació de morabatins del call no es pot justificar per una catàstroe poblacional. Per força ha de tenir altres causes, segurament fiscals.

En el període comprès entre 1336 i 1343 és Ciutat de Mallorca que presenta una taxa global de -0,27 %, mentre que el call segueix en taxes negatives, però no tan intenses (d'un -0,108 %). El que es dedueix és una disminució

substancial de la ciutat, mentre que el call havia iniciat una recuperació de gairebé un 50 % en comparació amb el període anterior. De bell nou, no hi ha cap epidèmia que permeti explicar aquesta suposada crisi demogràfica. L'única cosa digna de menció és el conjunt d'esdeveniments que conduïren al destronament de Jaume III i a la reincorporació del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó. En línies generals, es pot inferir que el call aguantà més bé aquesta crisi que la resta de la ciutat, tant més si es considera que bona part de la comunitat jueva es va mostrar partidària del canvi de sobirania.⁶⁹

El darrer període es troba marcat per la pesta de 1348. En aquest cas, conflueixen dos aspectes que permeten explicar les considerables diferències en els morabatins. Per començar, les defuncions feren disminuir la quantitat de contribuents; emperò, la crisi econòmica que se'n va derivar provocà un empobriment de bona part dels supervivents. Sigui com sigui, la disminució global és menys intensa que en el període anterior. De manera sorprenent, però, el call dóna un resultat positiu (+0,33 %). Es podria sospitar que les conseqüències de la pesta varen ésser molt inferiors en el call que a la resta de la ciutat, però, fins i tot partint de la hipòtesi que no s'hagués produït cap defunció en el call per l'epidèmia, la taxa de creixement seria difícil de justificar per mecanisme natural.

El problema és si es coneix el grau d'incidència de la pesta de 1348 en el call de Ciutat de Mallorca. No existeixen dades, ni tan sols aproximades, de les defuncions, per més que vies indirectes permeten avaluar-ne l'abast. Un bon exemple seria el de la taxa de viudetat.

Com es pot comprovar a la taula 5, tot i que les dones que apareixen a la font de 1350 suposen el 23,54 % de tots els registres, donen una taxa de viudetat del 78,04 % (*muller qi fo de*). Aquest elevat índex només es pot explicar per les defuncions de la pesta. A més a més, existeixen algunes notícies documentals de matrimonis de viudots i viudes amb posterioritat a l'epidèmia que ens permeten de veure que en el call també es donaren les mesures correctores empreses per Pere IV.⁷⁰

69. J. MIRALLES Y SBERT, «Proceso instruido en 1345 contra el gobernador Arnaldo de Erill, su asesor Des Torrents y el procurador real Bernardo Morera acusados de favorecer á los partidarios del destronado Jaime III, con otros procedimientos tocantes á la confiscación de bienes de los condenados á muerte y al destierro de los sospechosos», *BSAL*, 15 (1914), p. 1-95.

70. A. LÓPEZ DE MENESES, «La peste negra en las Islas Baleares», en *VI Congreso de la Corona de Aragón*, 1959, p. 331-344; vegeu la pàgina 341, nota 39. L'autor recull la notícia del jueu Zuleyma que, durant l'epidèmia, va veure morir el fill i els dos nés. No podent ja la seva esposa Maria tenir més fills, sollicità poder agafar una segona esposa segons la Llei Mosaica, cosa que se li concedí el 13 de juliol de 1350.

TAULA 5. *Composició dels contribuents del call al monedatge de 1350 (per sexes)*

	Dones			Homes	Total D + H
	Viudes	Altres	Total dones		
Núm.	135	38	173	562	735
% total població	18,37	5,17	23,54	76,46	100
% total dones	78,04	21,96			

El que es destria del conjunt d'aquestes dades és que els comportaments dels morabatins del call i de la ciutat seguien ritmes diferents. És en aquest punt que s'ha de tornar a reconsiderar el caràcter fiscal de la font. De fet, el sistema impositiu del call, a més d'haver de satisfer alguns aspectes de les contribucions generals, en tenia de propis; algun d'aquests es pot qualificar de vertadera extorsió, molt particularment durant el regnat de Jaume III.⁷¹ D'aquest període, mereix un esment particular l'anomenat *cabeçatge*, que ja sols per la seva denominació, es podia considerar ultratjant. En efecte, el *cabeçatge* era un impost que es pagava sobre els caps de bestiar destinats al consum alimentari. Es va crear l'any 1333 per als jueus de Mallorca i per als de les altres illes, i l'any 1339 es va fer extensiu als de Rosselló i Cerdanya. Segons definició de J. Riera i R. Roselló, en la seva aplicació als jueus consistia en una càrrega anual de caràcter mixt que s'aplicava a qualsevol individu sense distinció d'edat ni de sexe, per un import de 20 sous per persona, més 1 sou per lliura pel valor dels béns tant mobles com immobles que es posseïen.⁷²

Entre els anys 1336 i 1343 es pot apreciar un descens considerable. Concretament, de 1329 a 1336 es produí una pèrdua de 124 subjectes de la suposada població real. No hi ha dubte que aquesta disminució s'ha de considerar des del punt de vista fiscal més que no pas demogràfic, ja que el 1339 es comptabilitzen un total 289 deutors jueus de l'aljama per l'esmentat impost del *cabeçatge*. És a dir, un conjunt d'un 58,38 % dels impositors de referència de 1329. En el mateix període, la taxa de creixement de la ciutat va ésser positiva, tot i que a un ritme molt lent.

Entre 1336 i 1343, la minva és de 38 persones. En aquest cas, malgrat que continua la tendència anterior, és àmpliament superada per la ciutat, amb una pèrdua de -0,27 %. Una possible explicació, segons J. Sastre, és la baixada de la

71. PONS, *Los judios...*, vol. 2, p. 47-54.

72. J. RIERA I SANS i R. ROSSELLÓ I VAQUER, «Deutes fiscals dels jueus de Mallorca (1339)», *Calls* [Tàrrrega], 3 (1988-1989), p. 83-101; vegeu les p. 83-84.

població del call d'Inca,⁷³ però no s'han de descartar les influències dels episodis de pesta durant aquests anys, molt mal coneguts.

Diverses són les causes que es poden assenyalar per a explicar d'alguna manera l'augment de la densitat, que evidentment no es va pas assolir de forma sobtada. Per una part, després de l'abatuda de 1315, els secretaris del call no deixaren d'implorar el restabliment de privilegis entre altres motius per atreure població i, concretament el 1316 el rei Sanç atorgà tota mena de facilitats per tal que els jueus residents a l'illa poguessin importar els béns de la seva propietat que tenguessin en llocs forans o que poguessin adquirir «in terris sarracenorum et aliis extraregnum Maioricarum»⁷⁴; és probable que aquest fet no s'hagi de deslligar de l'arribada de 60 famílies provinents de França⁷⁵ arran de l'expulsió decretada per Felip el Bell el 13 d'agost de 1311.⁷⁶ De l'altra banda, s'hi ha de sumar la constant afluència de jueus procedents de Berberia que acudien a Mallorca per instal·lar-s'hi⁷⁷ i, finalment, el fet que nombroses famílies jueves d'Inca passaren a residir a Ciutat de Mallorca entre 1300 i 1349. En tercer lloc, als motius anteriors s'hi pot afegir el flux d'individus procedents de diversos indrets de la península Ibèrica⁷⁸ i altres contrades.⁷⁹

73. SASTRE «El impuesto del morabatín...», p. 170. MIRALLES, *Corpus d'antropònims...*, p. 230-286. Transcripció de l'A.R.M. - R.P. 2038. Es tracta del monedatge d'Inca de 1336. Hi figuren 27 subjectes fiscals. En aplicar-se els coeficients a l'ús, suposa un col·lectiu jueu que oscil·laria, en aquest any, entre 96 i 135 individus, amb un terme mitjà de 121. Dissortadament, al monedatge del 1350 no es poden detectar quins són els possibles contribuents d'Inca.

74. M. DURLIAT i J. PONS I MARQUÈS, «Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del s. XIV» en *VI Congrés de la Corona d'Aragó*, 1959, p. 345-363; esp. p. 361.

75. Probablement i com a mostra: Bela i Semuel, muller i fill de Yecob de París (f. 1v); Sentó Proensa (f. 12v); Abrafim Fransés (f. 26v); Garson de Masela —de Marsella?— (f. 34v), etc.

76. J. AMADOR DE LOS RÍOS, *Historia de los judíos de España y Portugal*, vol. 2, Madrid, Turner, 1984, p. 151.

77. ROSSELLO, *El rei Jaume II de Mallorca...*, p. 13. En podrien ésser un indicador en el monedatge: Isac Berberí (f. 12v); Abet Berberí (f. 31v); Simahon Barbarí (f. 16v); els diversos Fesuati (f. 10v, 13v, 20v), Semuel de Bogia (f. 25); Ebraim Gatsas -Gafsa (f. 4); Mahaluf i Alí Timinsení -de Tremecen (f. 7 i 45); etc.

78. A tall d'exemple: Abram Barseloni i Semuel ben Berseloni (f. 7); diversos Tortoxi (f. 20); distints Malaquí (f. 6v, 14, 27 i 39); Devi i Vidal d'Osqa (f. 2v i 28v); Isac Fetlús, de Xàtiva (f. 4v); Estruç Navaro (f. 19v); Abram i Isac de Caldes (f. 26 i 33v); Asim i Selamó Castelà (f. 27v i 32v); etc.

79. PONS, *Los judíos...*, vol. 1, p. 78-79. Segons aquest autor, acudien a Mallorca aco-

Tot junt suposà un increment del call de la ciutat d'un 40 %, en opinió de J. Sastre,⁸⁰ de manera que es fa palès que, d'una banda, el call resistí molt millor que la resta de la ciutat l'embat de la pesta i, de l'altra, que els entrebancs de 1315, de 1333-1339 o els derivats de la reincorporació a la corona aragonesa, amb les seves possibles repercussions demogràfiques, es veren superats pràcticament en dues generacions, tant per una recuperació interna com per l'aportació de contingents venguts de fora.

2.2. La qüestió de la densitat de població

Un altre aspecte prou important és el que concerneix la densitat de població en una zona de Ciutat de Mallorca ben específica i que, tot considerant la seva extensió, sembla incapaç de poder donar cabuda al nombre total d'habitants que proposen fins i tot els càlculs més baixos.

TAULA 6. *Distribució per illetes i sexes dels contribuents al monedatge del call de 1350*

<i>Illeta</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>			<i>Total H + D</i>
		<i>Altres</i>	<i>Viudes</i>	<i>Total D</i>	
1	78	5	14	19	97
2	193	7	38	45	238
3	90	3	24	27	117
4	62	12	11	23	85
5	63	2	23	25	88
6	76	9	25	34	110
Totals	562	38	135	173	735

El conjunt del call, d'acord amb la planimetria de P. d'A. Peña (1857), ocuparia una superfície d'uns 39.383 m², incloent-hi espais públics i privats. Lògicament, aquesta superfície només es pot considerar de manera aproxima-

---

sados por la miseria. El cert és que, independentment de la condició econòmica, es detecten procedències molt diverses: Semuel Abram, de Càller (f. 3v); Hayim, fill de Yahia Consteniní i la seva mare Setmona (f. 14v); Atheül, lligador alemany (f. 11); Alegria i Bonadona, pisanes (f. 26r-v); etc.

80. SASTRE, «El impuesto del morabatín...», p. 172.

da, ja que s'ha fet tenint en compte les notícies documentals que han permès la reconstrucció de certs espais modificats. Si es té present que la superfície total de les illetes és de 34.113,5 m², resulta una superfície d'espai públic equivalent a 5.269,5 m². Aquest espai públic estava integrat pels carrers i la possible plaça davant la sinagoga vella. Òbviament, no s'han pogut considerar els espais interiors de les illetes ni la xarxa de carrerons, impossible de reconstruir.

A partir d'aquestes dades, es pot deduir la distribució de la població amb relació a la superfície habitable:⁸¹

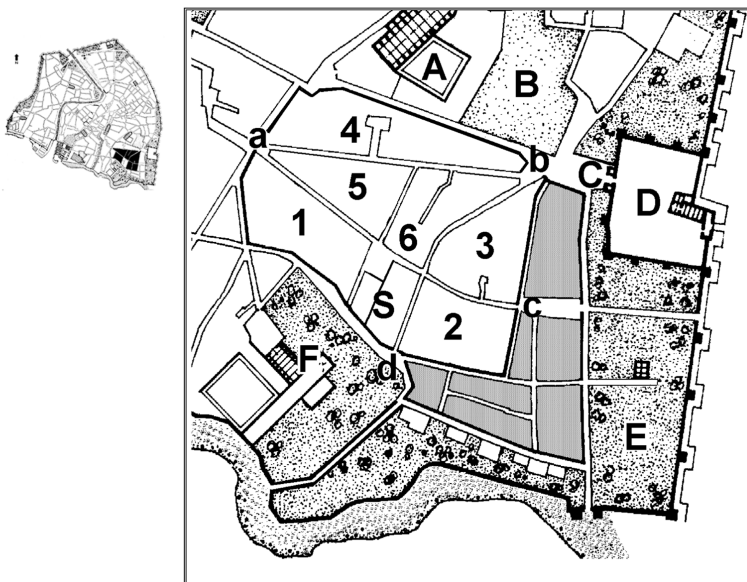
TAULA 7. *Densitat de població per illetes*

<i>Illeta</i>	<i>Superfície (m²)</i>	<i>Núm. morabatins</i>	<i>Densitat</i>
1	5.370,0	97	0,1806
2	5.152,5	238	0,0462
3	5.299,5	117	0,0220
4	7.672,0	85	0,0111
5	3.755,0	88	0,0234
6	4.102,0	110	0,0268
S	2.762,5	–	–
Total	34.113,5		

Si es té en compte que un càlcul aproximat de la densitat de població de Ciutat de Mallorca l'any 1350, segons el morabatí, seria de 0,0032 morabatins/m² es pot entendre la superpoblació del call, que arribava als 0,0215 morabatins/m²; gairebé 10 vegades més. A partir d'aquí, es poden individualitzar les illetes. La més densament poblada és la núm. 1 i superen la mitjana totes les altres excepte la núm. 4. Aquest panorama s'explica pel fet que, en el càlcul general, s'inclouen els espais públics; però aquesta inclusió té l'avantatge de poder discernir millor el problema de la superpoblació.

És en aquest punt que cal tornar a la característica fiscal de la font analitzada. Es fa molt difícil considerar que, malgrat les ordres taxatives, en espais reduïts s'hi agombolassin densitats superiors als 1.000 hab./km², cosa que hauria originat una edificació vertical absurda per al segle XIV. El que cal entendre, per tant, és que es tracta d'una domiciliació fiscal més que no pas física o real: figuren com a habitants del call tots els contribuents independentment de la seva residència efectiva.

81. La densitat s'expressa en morabatins per m².

PLÀNOL 1. *Call de Ciutat de Mallorca circa 1350*

ILLETES

- 1 La hila de part de Senta Clara de la porta del Cal, denant case d'en Monsó de part dreta fins el carer qi fo de Senta Fe.
- 2 La hila qi partex del carer qi fo de Senta Fe de part de la Senigoga fins a la porte denant lo camp de les Tores Levaneres.
- 3 La hila qi pertex de la porta del Cal denent lo camp de las Toras Lavaneres fins la porta del Cal denant lo abeurador qi.s té am l'ort dels framenors.
- 4 La hila qi pertex de la porta del Cal, qi afronta denant l'abeurador del Temple qui.s té amb l'ort des framenós fins la porta de la carnasaria del Cal.
- 5 La hila qi afronta de l'una part denent la porta del abeurador del Templa, e da altra part danant la Sanigoga.
- 6 La hila de la sala dels secretaris hon astà Musa ben Farag ben Musa.

PORTES

- a* Major del Call
b de l'abeurador del Temple
c del camp de les Torres Llevaneres
d de Santa Clara

ESP AIS SINGULARS

- A Església de Sant Francesc
 B Hort dels Framenors
 C Abeurador del Temple
 D El Temple
 E Camp de les Torres Llevaneres
 F Convent de Santa Clara
 S Sinagoga vella

Zona d'eixampla posterior a 1350

FIGURA 1. *Illeta núm. 3. Al plànol de 1644, encara presentava aquest aspecte: cercle d'edificis amb un accés des del carrer de Montision: el carreró de Na Dragona, encara existent.*

FIGURA 2. *Illeta núm. 1. D'aquesta interessa com va ésser dividida pel carrer de Can Dusay, a partir de 1395, i de la continuïtat d'immobles en dona fe l'arc encara existent al cap del carrer de Montision.*

FIGURA 3. *Illeta núm. 5, segons el plànol de 1644. S'hi ubicà la sinagoga nova, al local que posteriorment seria conegut com a forn d'En Reixac. La fletxa indica el carreró de Can Conrado que permetia accedir directament a l'espai central des del carrer del Sol.*

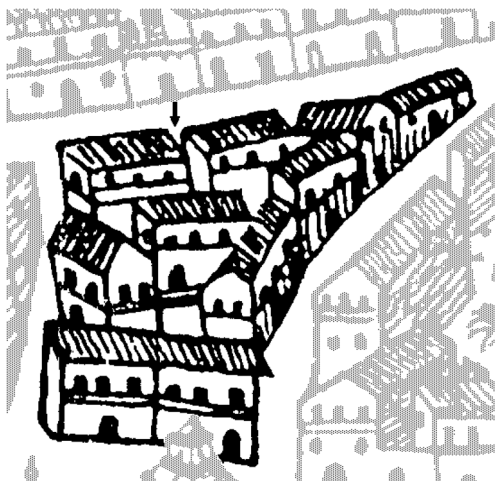

FIGURA 4. *Illeta S, exclosa de l'illetari del Call de 1350 per la seva població de cristians. Es mostra amb el carrer de la Pelleteria fins al Born de Santa Clara i amb la illeta 2 reconstruïda, sense el carrer de les Escoles. L'ombregiat correspon al solar de l'església i convent de Montision.*

FIGURA 5. *Fragment de la illeta núm. 2 subsistent a 1644. La fletxa indica el possible edifici fossil de l'anomenada sinagoga major.*

FIGURA 6. *Illeta 2 segons el plànol de P. d'A. Peña (1857). La lletra A indica la Posada de Montserrat. L'ombregjat correspon al probable solar de l'antiga sinagoga (aleshores convertit en un pati) amb dues sortides: una al carrer de Montserrat, el vicus major del Call a 1391, i una posterior per un carreró.*

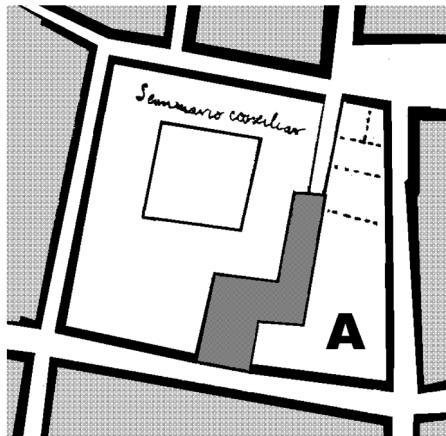

FIGURA 7. Zona d'eixampla del Call posterior a 1350. Es tracta d'un procés d'edificació de solars i horts del Temple que es produí a l'entorn de la nova església de Santa Fe a l'ésser traslladada devora la porta del Camp.

